

ОБРАЗИ НА ВРЕМЕТО ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПОЕЗИЯ

Доц. д-р Елена Гетова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Изследването проследява проявленията на темпоралните маркери (година, ден, час, минута, миг) във възрожденската поезия. Проследени са също така лирическите превъплъщения на времето като наследство от древните представи и образи на времето (в съпоставка с образци от античната митология и от Библията). Илюстрирано е обвързването на личностното усещане за време с конкретиката на исторически събития и с тяхното значение; времето като човешки възрасти; времето като природни сезони; времето като маркер за динамиката на настоящето.

Ключови думи: концепции за време; сегашност; възрожденска поезия

Поетическите образи на времето във възрожденската поезия не биха могли да бъдат изчерпателно изследвани в рамките на настоящата публикация. Тук по-скоро се опитваме да дадем представа за някои текстове и конкретни автори, които в поетическите си опити се занимават с проблема за настоящето. Смисълът на настоящето в контекста на философия на историята е частично прецизиран от изследователката Джудит Шлангер. Според нея за научната територия на философия на историята може да се твърди, че:

„...нейният обект не е времето, а *темпорализацията на смисъла*; не е последователността от събития в продължителност; не е многообразието на времето, а е формирането на смисъла и на начина, по който се предава той в своето историческо осъществяване. Следователно става въпрос за знакова продължителност, наситена с много значения. Историческият развой открива своето единство в принцип, който се поражда, конструира и развива във времето, а философия на историята е разказът за ставането на смисъла“ (Schlanger 1999, p. 127).

Когато споменава за „знакова продължителност, наситена с много значения“, Джудит Шлангер приема принципно, че става въпрос за века като

темпорален оразмерител. Но тук, в текстовете за наблюдение, векът (времето на XIX век най-общо казано) не се самопредставя като низ от значения, а се включва в сложния многопластов и многосмислов свят на поезията, където съвсем естествено тези значения придобиват по-различна семантика и послания. Тогава, оказва се, представящият се като актуален момент от историческото време всъщност е опосредстван, т.е. вторично модифициран от съзнанието на творещия през Възраждането автор и от неговите представи за собственото му настояще. Но също така конфигурирането на настояще е повлияно и от представите на неговите реални (или въобразени) читатели. В този смисъл, тук ще предложим детайли от една разнообразна, не еднозначна в смислите си картина на поетическите рефлексии за време на българите от епохата на Възраждането, проявени в конкретни лирически опити. В настоящата публикация най-вече ни интересува потенциалът на поетическия текст да представи своето „ставане на смисъла“ в настоящето. То е разбирано като проявления в образи, идеи, символи и препратки към утвърдени културни реалии (като например старогръцката митология, праславянската митология и Библията). В книгата си, посветена и на представите за време в българския език, Мирослава Вътова например достига до важни изводи за категорията време, които насърчават и настоящите наблюдения върху възрожденската поезия и нейния метафоричен език:

„категорията време е изградена в българското съзнание метафорично на базата на четири основни онтологични метафори: *времето е субстанция, времето е вместилище, времето е обект и времето е сила*“ (Vatova 2012, p. 292)¹. Настоящите ни наблюдения залагат именно на тази способност на езика да работи с метафорични конструктори, категоризирани за времето.

А. Временното време, времето като дете, динамично променящото се време

Трудно ще могат да се изброят множеството поетически опити, които тематизират отлитащото „временно“ време, както го определят в стиховете си някои възрожденски поети. Тук ще разгледаме няколко примера, които са сходни като образен свят и като послания, но предлагат различни като резултатност (като лексикално богатство и философски препратки например) поетически рефлексии. Първият пример е от Неофит Бозвели. Няма да навлизаме в особеностите на неговия поетически свят и език, а ще се концентрираме върху философската концепция за време и неговите метафорични превъплъщения в едно твърде популярно негово стихотворение:

„Ти добре знаеш, чи тоя свят е кат цвете!
Варти ся и играе като малко дете...
Кат колело! Скоро ся варти, обрща!
Внезапно горнее доле и долнее горе заврща!
Всякий по мнению от него ся захврща...
И то различно по делом всякому заплата!
Человеците мудруват, стояще прави!
Озартаат ся и гледат кат' горски плахи крави!
О, счастья по случаю, временное время!
Внезапопроменяемое, несносное бремя!...“

(Неофит Бозвели. Ръкопис. Открити са в писма от Неофит Бозвели. Писани са в периода от началото на 30-те години до 1848 година. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология. Подбор, редакция и уводна студия: проф. Кирил Топалов“. София: Академия за балканска цивилизация. 2012, с. 91) (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 91).

Очевидно препратките към библейско-християнската образност за превъплъщение на времето като динамичен неуловим кръговрат тук намират своето ясно послание. Универсумът, светът (т.е. движението на човека във времето) е цвете, невинно дете. Факт, който на езиково равнище се потвърждава и от следната констатация на М. Вътова:

„Персонифицираният модел на времето ни се представи като съставен от два субмодела, изградени на базата на метафорите: времето е жив организъм и времето е духовно същество. Времето като жив организъм, от своя страна, се очерта като изграден на базата на метафорите: времето е растение и времето е човек“ (Vatova 2012, p. 294). Времето, неговата променливост и непостоянство често се визуализират и чрез образа на колелото на живота. Няма как да не разпознаем в цитата от Бозвели, разбира се, извечното религиозно осъзнаване на живота и неговата продължителност във времето като бreme, като несосна (т.е. непоносима) и непосилна за човека тежест. И да достигнем до постигнатото от поета заключение за променливостта и непостоянството на паденията и възходите на човека във времето. Присъщото за лексиката на Бозвели словотворчество чрез напластяване на смисли откриваме в епитета „внезапопроменяемое“, обвързан с бreme, но би могъл да се артикулира и като характеристика за времето. Любопитно е, че реторическата фигура, която откриваме в стиховете от Неофит Бозвели, базирана отчасти на тавтология – „временное время“, е използвана с леки промени като мото в стихотворението „Злощастна България“, чийто автор е неизвестен. За текста се предполага, че е подражание на творба от Неофит Бозвели и това става ясно от самото съдържание на лирическия опит, където могат да се разпознаят стилистически фигури, присъщи на перото на просветителя бунтар:

„Злощастна България

Ах, временнаго време,
несноснаго бреме!
Кой да призове пророка Еремия
Да оплачи горка България!
Чи е останала совсем в темноста,
Ни познава от кого й пакоста.“

Препратката към образите на времето в мотото обаче не е единствената тематична територия за рефлексии върху настоящето. В цитирания текст се появява и поетическа категоризация на настоящето чрез квалификация на века:

„О, луча златозарнейшего света:
Огрей, блясни и разпрасни мрачнаго навета! [навет = лъжливо обвинение] (Ilchev 1974, p. 276).
Да знай всяки да си дава ответа
На тогози святозлатаго века.“

(Анонимно. Според бележките към публикацията на текста стихотворението е открито в ръкописен сборник от Михаил Попович. Няма информация за годината на създаването. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 57 – 58). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, pp. 57 – 58).

Периодът на създаване на стихотворението на Неофит Бозвели (края на 30-те години на XIX век до 1848 г.), представлящо движението във времето като цвете, като дете и като колелото на живота, не е много отдалечен от момента на публикуване на друго стихотворение, позоваващо се на един от тези образи. Това поетическо творение е от Петко Славейков. През 1853 година в „Цариградски вестник“ е отпечатано неговото стихотворение „Китка“.

„Китка
Смесна китка, росно цвете
в пролет да се хубавей,
времето е също дете,
днес въздиша, часки пей.
Сичкото се разпорежда,
нищо, нищо тук не трай
и целебната надежда
на бедите врича край.“

(Петко Славейков. Китка. // *Цариградски вестник*. 1853, г. III, № 124. Цит. по: Петко Р. Славейков. *Съчинения в осем тома*. Том първи. Стихотворения. София: Български писател. 1978, с. 53). (Slaveykov 1978, p. 53).

В посочените примери, ако се опитаме да генерализираме наблюденията си, попадаме на предсказуеми, лесно разпознаваеми и познати на масовото

съзнание образи асоциации, които представят поетически образи на протичащото време. Извикани от богатия ресурс от възможни сравнения на времето с определени обекти, проследените цитати разчитат най-вече на познатостта и популярността сред възрожденския читател. Тези примери не споделят дълбоко личностно вчувстване/вживяване във времето, не търсят диалог с него и не го преживяват и артикулират като индивидуално преживяване. Споменатите ранни поетически рефлексии за времето показват по-скоро едно първично, неперсоналистично отношение към времето. Възможностите, на които по-късните поетически опити ще разчитат, показват търсенето на други тематични и експресивни ресурси на езика, чрез които възрожденският поет да ословеси своето настояще.

Б. Времето – метафорични иновации и визуализации

Към тази тематична зона бихме могли да причислим някои от най-въздействащите поетически видения на възрожденските творци. В този смисъл важен пример е сътвореното от Найдено Геров. Известно е, че неговата лирика се запазва в ръкопис и следователно по-скоро се среща с пример на неосъществен действителен контакт с четящата възрожденска публика, но въпреки това поетическата иновация в сътвореното от Геров е въздействаща.

„В един горещий летен ден
От труд и горест уморен,
Излязох от задушен град
Да тръса, та да найда хлад.
...
Край Черно море на скала
Куруба стара и гнила,
Далече клони разпростряла,
Стои от мъх станала бяла.
И тоя изпаднал голям
От времето свидетел ням
Си безпрестанно клати шума,
Като да казва тайна дума
За преминали времена...“

(Найден Геров. В един горещий летен ден. Из Архива на Найден Геров. НБ „Св. св. Кирил и Методий“. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с.103). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 103).

Интересът ни към този поетически образ на времето – старата, изгнила коруба (в смисъл на „шуплесто дърво, хралопнато, с хралупа“, според оп-

ределенията на Найдено-Геролия речник (Gerov 1975 – 1978, vol. II, p. 410), е продиктуван от възможностите на поетическото въображение да визуализира рефлексите за времето. В поетическия откъс от Геров протичащото време се асоциира със старото, грохнало, побеляло от времето дърво, което е ням свидетел на „последователността от събития в продължителност“ (Schlanger 1999, p. 127), но оксиморонно притежава способност да разказва тайни думи за миналото. Паметта и нейното поетическо „ословесяване“ често се асоциират с немите свидетели на събитията и са оставени в зоната на „тайната дума за преминалите времена“. В настоящия пример търсим по-скоро образ на диалога с времето – наличието на свидетел (макар и по природа безсловесен) на случилото се в минало време, който образно ще разказва, ще успее да влезе в диалог с лирически субект и ще го привлече като свой доверен слушател. За Найдено Геров поетическото изговаряне на времето е зона, предполагаща множество тематични интерпретации и твърде голямо богатство от смислови напластявания. Затова и тук продължаваме да се позоваваме на примери от неговия художествен свят.

„Къде утече время злато,
Кога бях просто аз дете,
Та грижа мен не бе позната
И весело ми бе всъде.

Кога не бях познал аз тъга,
Не бях усетил тягоба
И всичкий ми живот бе дълга
И едностайна веселба!“ [едностайна=непрестанна] (Gerov 1975 – 1978 vol. II, p. 6).

(Найдено Геров. Къде утече, время злато. Из Архива на Найдено Геров. НБ „Св. св. Кирил и Методий“. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с.124). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 142).

За съпоставка е редно да предложим съответстващата на тази метафорична представа за времето като злато подобна вариация, откриваща се в четиристишието от Петко Славейков.

„Времето
Времето е чисто злато,
можеш да си набереш,
но помни, че е крилато,
хвърка, бяга, щом се спреш.“

(Петко Р. Славейков. Времето. // *Дребни стихотворения*, 1888, с. 3. Цит. по: Петко Р. Славейков. *Съчинения в осем тома*. Том първи. Стихотворения. София: Български писател. 1978, с. 259). (Slaveykov 1978, p. 259).

В действителност едва ли можем да наречем откритие посочената поетическа фигура – сравнението на времето със злато („Времето е пари“ е една от много популярните крилати фрази, откриваща се в европейската култура и езици. (Vatova 2012, p. 293)). В случая е по-важно да отбележим, че времето като поетическа рефлексия попада в зоната на наследените от европейската култура метафорични фигури, но паралелно с това си послание то носи във възрожденската поезия и други значения. От цитираните примери (а те не са единствени) става ясно, че значимостта на настоящето е в неговата динамика, променливост и неуловимост. И този вид дидактично семантично напластяване допринася за много по-дълбокото поетическо осъзнаване на времето от това то да е свързано само с конкретиката на богатството в прекия смисъл на думата. Друг семантичен пласт предлага Найден-Геровата поетическа рефлексия върху проблема за времето и човешката външност. Защото протичащото време се асоциира и с възрастовите характеристики на човека, с промените, настъпващи в човешкото тяло, и със следите на възрастта, оставени върху човешкото лице.

„Б***

30 септ. 1850 г.

Видяла си се на високо
Поставена ти от честта
И отсъде ти е широко,
Та ся навдигаш през света.

И истина си ти честита;
Ти имаш хубост, доброта;
Ти имаш нешто особито,
За да омаюваш света.

Но да не сякаш, че до века
Щеш имаш в своя власт света.
Годините връвят полека
И ти уносят хубостта.“

(Найден Геров. Б***. Из Архива на Найден Геров. НБ „Св. св. Кирил и Методий“. Цит. по: „*Българска възрожденска поезия. Антология*“. 2012, с.125). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 125).

Тук посоченият пример отвежда много директно към познатата още от Античността представа за господството на женската красота, която е подвластна

единствено на времето, но която забравя за неговата мощ и често бива наказвана за това, а влюбеният младеж е възмезден (макар и късно) за нещастната си любов. Този мотив е по-скоро проявление на присъщия на деветнадесетото столетие уклон към романтизма, чиито въздействия няма как да не открием и във възрожденските поетически опити. Както прецизира професор Луис-Диаз, „онова, което ще обособи доминиращия „цвят“ на този период, преди всичко след 1860 година, ще бъде синтезът между сциентизма а ла Пастър и а ла Клод Бернар и хуманистичния романтизъм а ла Юго“ (Diaz 1999, p. 181). Годината на създаване на Геровото стихотворение е фиксирана – 1850-а, и макар и десет години преди посочената от професор Луис-Диаз година на синтез между науката и романтизма в европейски контекст, примерът вече насочва към опити за романтическо осъзнаване и поетизиране на протичащото време. Настоящото отново е само един миг на артикулация на възхищението от женската красота, след който идва прозрението за нейната преходност.

Може би не така романтично изглежда визията за протичащото време в две много популярни Петко-Славейкови стихотворения „Живите да работят“ и „Не пей ми се“. Създадени в съвсем кратък период – между 1866 и 1870 година, тези поетически иновации снемат романтическия ореол на времето и го насищат с болезнени за тогавашния исторически момент констатации.

„Тежко ходи нашто време,
вярвай, чакай, иде ред.
Зрей ти, наше младо племе,
пътят ти широк напред.“

(Петко Р. Славейков. Живите да работят. // *Гайда*, г. III, 1866, № 1. Цит. по: Петко Р. Славейков. *Съчинения в осем тома*. Том първи. Стихотворения. София: Български писател. 1978, с. 94). (Slaveykov 1978, p. 94).

„Нека там и ветрец струни подрънва,
нека глупо с звук на жалби покънва,
дор настане друг род, с чувство по-знойно,
ново време, по за песни достойно...“

(Петко Р. Славейков. Не пей ми се. // *Читалище*, г. I, 1870, № 1. Цит. по: Петко Р. Славейков. *Съчинения в осем тома*. Том първи. Стихотворения. София: Български писател. 1978, с. 144). (Slaveykov 1978, p. 144).

В сътвореното от Петко Славейков както подражателно, така и лично поетическо творчество трудно ще открием текст, който да не носи, макар и частичен, отпечатък от политическата актуалност и проблеми, които вълнуват темпераментния поет. Защото при Славейков политическото мислене и пи-

сане са паралелно съществуващи с поетическата му вселена. Политическо и поетическо време се сливат и трудно може да се направи граница между двата дискурса. Затова и така често лирическите му творения са контекстуално положени в конкретиката на историческите епизоди от неговия бурен живот на политик и на вдъхновен творец.

Споменавайки метафоричните превъплъщения на времето – като образ (в примера с грохналото старо дърво в стихотворението от Найдено Геров), като алюзия за преходността на женската красота (отново при Геров), като активна гражданска ангажираност с настоящия момент (при Петко Славейков), трябва да добавим и „мудно“ ходещото „наше“ време [според много популярната редакция на Пенчо Славейков на вдъхновените от стихотворението на И. С. Никитин „Медленно движется время“ Петко-Славейкови стихове (Slaveykov 1978, pp. 333 – 334)]. Оказва се, че времето не само е обект на притежание, но то е ново време, по-достойно за песни. Време, което предстои.

В едно не така познато на широката читателска аудитория стихотворение от Любен Каравелов ще срещнем твърде различна от проследеното дотук езикова формула за настъпващото време – различна е от познатите възрожденски призови в марсилезите на бунта – „дойде време, дойде час“ или „дойде време, час удари“. В стихове, посветени на Георги Раковски, Каравелов озвучава мислите на литературния си персонаж Раковски, като им придава дълбочината и значимостта на екзистенциална равностметка. Ако се дистанцираме от тромавите и лишени от поетичност строфи, можем да направим заключение за хода на споменатата вече житейска равностметка, която приключва с нотки на отчаяние.

„Но всеки спи, всеки дреме,
не ще и да знае;
един казва: „Не е време!“,
а други нехае;
всеки иска да добие всичко наготово,
с чужди уста да изрече
това свято слово:
Свобода, свобода!“

(Любен Каравелов. Песен за Раковски. // Свобода, г. II, 1871, № 7. „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 465). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 465).

Проследявайки озвучените като лични разочарования вътрешни външения на литературния Раковски за отсъстващото време (в цитата от Любен Каравелов), се налага да направим една необходима уговорка. Достигайки до лите-

ратурния образ на Раковски, в това представяне пропускаме наблюдения над миналото като поетическа версия на времето, напр. „стара славная времена“ (Г. Раковски), а и много други популярни примери от поемите на Добри Чинтулов и Петко Славейков. Това е така, защото тук се интересуваме най-вече от „смисъла на настоящето“, както споменахме и по-горе в текста. Избраният изследователски фокус обаче не елиминира възможността да се възползваме от обикнатите от Раковски рефренни мотиви, визуализиращи времето, в „Спомен месторождения“, за да посочим още един важен щрих при артикулацията на времето.

„О, сладки млади години,
загубих ви в младини!“

(Георги Раковски. Спомен месторождения. // *Предвестник Горскаго пътника*. Нови сад. 1856, с. 15 – 17. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 209). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 209).

При Раковски споменът за родното място възкресява не само картината, но и референциите към отминалата младост. Повтарящият се мотив за нейната изгубеност и невъзвратимост тавтологично настоява за оставането ѝ в миналото – младите години са изгубени в миналото на лирическия субект, т.е. те са останали там, те са референция към спомена, те могат да възкресяват само миналото, но не са настоящето, което тук проследяваме като поетически рефлексии за времето.

В. Сезоните на времето – предсказуеми и оригинални

Естествената обвързаност на възрастите в човешкия живот с особеностите на четирите сезона е твърде позната за читателя на възрожденска поезия асоциация. От античните митове за прераждащата се всяка пролет природа (мита за Деметра и Персефона) до образа на колелото на живота в християнската традиция, тематизирано в цитираните по-горе стихове от Неофит Бозвели, се откриват следите на древната обвързаност на време и природа. Много са и стиховете във възрожденската поезия, посветени на отделни сезони. Тук посочваме само един конкретен пример.

„Есен
Настана вече хладна есен!
И връла люта слана
По гиздав божий свят чюдесен
Попари пъстра пелена.“

(Найден Геров. Есен. Из Архива на Найден Геров. НБ „Св. св. Кирил и Методий“. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с.105). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 105).

Петко Славейков също създава няколко стихотворни опита, посветени на четирите сезона: на пролетта (две със заглавие „Пролет“, „Пролет е“), на зимата („Зима“), есента („Есен“) и лятото („Лято“). Константин Огнянович сътворява например лиричното стихотворение „О, пролет прекрасна“ и го публикува още през 1845 година („Забавник за лято 1845“). Онова обаче, което фокусира вниманието ни около посочената концепция за времето, сезоните и човешките възрасти, е едно твърде кратко и може би поради това еднопланово като смисъл и послания, но важно за настоящото изследване стихотворение. Независимо че някои от изброените заглавия на поетически текстове, посветени на конкретен сезон, са изключително поетични, в смисъл богати на метафори и образен език, за целите на това изследване посочваме именно стихотворната миниатюра „Четири времена“. Тя се състои от четири куплета, съответно посветени на конкретен сезон и носещи съответно вътретекстово заглавие. Нека обърнем внимание на заглавието на миниатюрата, защото в този случай лексемата „време“ е употребена в смисъла на годишен сезон, но в хода на конструиране на текста се асоциира с човешките възрасти – ранна младост, разцвет, зрялост и старост.

„Четири времена

Пролет

О, колко хубава е пролетта!

Цветя цъфтят и пее славей!

Но, млада не забравяй,

че малко трае всяка красота.

Лято

Пристъпете, господарки,

с песни и със смехове,

с сърпове и с паламарки

жнете златни класове!

Есен

Накитена та виждах често,

засмяна лятос по лъка,

на зрял днес възраст, о, невесто,

умислена си с грозд в ръка.

Зима

Грей ся, бабо, зима доде,

леденѝ ви сърчица;

дяду кажи да оноде,

да подонесе дръвца.

(Петко Р. Славейков. Четири времена. // *Кратък месецослов за година 1871* от в. „Македония“, с. 17, 27, 37, 47. Цит. по: Петко Р. Славейков. *Съчинения в*

осем тома. Том първи. Стихотворения. София: Български писател. 1978, с. 122). (Slaveykov 1978, p. 122).

Като вариант на стилизираното постигане на съответствие между годишните времена и човешките възрасти може да бъде разгледана и версията за търсене на поетически еквиваленти между часовете в денонощието и човешките житейски изпитания. В тази тематична зона биха попаднали също доста стихотворения, особено тези, които са представителни за интимната лирика на Възраждането (и излезлите изпод перото на Петко Славейков, и сътворените от Найден Геров), но тук избираме да посочим един твърде кратък и затова очевиден като тълкувателски потенциал формат на този тематичен диапазон.

„Предумване

Нава

Заран рано цвят напапи,

По обяд се разцъфти

И до вечер пак окапе:

Наша младост тъй лети.“

(Найден Геров. Предумване . Из Архива на Найден Геров. НБ „Св. св. Кирил и Методий. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с.111). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 111).

„Метафорите: *времето е пространство* и *времето е движение* са универсални, но в различните култури и езици са осветени различни страни от тези метафори“ (Vatova 2012, p. 293). Възрожденската поезия като че ли осветява няколко страни от посочените метафорични окачествявания на времето. Времето е пространството на родното място (в примера с поезията на Раковски, но не само при нея). Времето е движение във възрастовото израстване на човека (в посочените примери от Славейков и Геров), времето предполага и метафоричния пренос на образите на годишните времена (сезони) към човешките възрасти и техните физиологични особености.

Г. Времето – поетическо оразмеряване. Години, часове, минути, мигове

Така както времето, като сезони, има своите поетически назовавания, така и хронометричните единици за време също имат своите поетически рефлексии във възрожденската поезия. Забележително е, че съвременният български език пази тази „памет“ за метафоричното (в някои случаи метонимично) моделиране на времето:

„Разкриха се, както първоначално предположихме, няколко метонимични модела на времето – на базата на понятието *ден* (възможна е и метонимичната замяна на понятието време с понятието *час*), както и метонимични модели на понятията: минало, настояще и бъдеще – на базата на понятията *вчера*, *днес* и *утре*, на денонощие на базата на понятието *ден*; и на година на базата на

понятието *лято*. Тези метонимични модели са характерни за европейската култура и езици“ (Vatova 2012, p. 293).

1. Годианата/годините във възрожденската поезия

Ако в поетическия свят на „Векът“ от Иван Вазов се очертават директните контаминации между историческо събитие и ситуирането му в рамките на столетието, на което принадлежи (Getova 2022, pp. 13 – 26), то когато наблюдаваме поетическото оразмеряване на времето в конкретните му назовавания като година, час или минута, ще забележим, че съществуват две тенденции по отношение на тази конкретика. Първо, годините в поезията на възрожденците са най-често охарактеризирани с епитет, който звучи твърде общо и не разчита на алюзия с ясно определено историческо събитие. По-скоро този отрязък от време се мисли в неговата универсалност и разбираемост за българския читател. Подобни определения за годините не пораждаат необходимост от допълнителни обяснения и са достатъчно наситени със смисъл за тогавашния читател – те достатъчно красноречиво оповестяват нещо очевидно. Второ, при поетическите години съвсем епизодично, по-скоро като изключения, се срещат алузии за историческа конкретика или съвсем точно назовани темпорални маркери – година и/или месец. Примерите, илюстриращи първата тенденция, са многобройни, но като че ли е показателно да се започне с възможно най-отдалеченото от обстоятелствена определеност назоваване на годината (годините) – това в стиховете на Петко Славейков:

„Не пей ми ся. И защо ли да пея
в тез години, аз в каквито живея!“

(Петко Р. Славейков. Не пей ми ся. // *Читалище*. г. I, 1870, № 1, с. 28. Цит. по: Петко Р. Славейков. *Съчинения в осем тома*. Том първи. Стихотворения. София: Български писател. 1978, с. 114) (Slaveykov 1978, p. 114).

Ако в посочения много популярен пример годините очевидно не се нуждаят от допълнително определение, достатъчно е да се използва показателното местоимение, то в следващите няколко стихотворения откриваме „илюстрирането“ на годините с ясни и еднозначни епитети.

„Ти ставай, сине, час ти доди!
Бурна година случи,
вдовицо клета, твоите невзгоди –
синко ти мъртъв лежи!“

(Васил Попович. Гроза. // *Братски труд*. г. I, 1860. № 1. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 507 – 510). Bulgarian Revival-period poetry 2012, pp. 507 – 510).

„Какви сет тие години тежки,
какви сет дни чърни, дни клети,
какви сет у него погрешки,
че съдни сет мъки проклети!“

(Райко Жинзифов. Жалба. // *Братски труд*. г. III, 1862, № 4. Цит. по: „*Българска възрожденска поезия. Антология*“. 2012, с. 319). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 319).

„Ни за моми, ни за деца,
Ни за старци и момци
Бе весела таз година
Посред турски ускоци...“

(Филип Симидов. До моите другари. // *Нова България*. г. I, 1876. № 37. Цит. по: „*Българска възрожденска поезия. Антология*“. 2012, с. 418). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 418).

Поемата „Кървава кошуля“ от Райко Жинзифов като че съвместява почти всички проявления на пластовете на времето – и препратките към далечното минало, и смисъла на настоящето, и неговото субективно оценностяване (чрез думите на лирическия субект, но и чрез реплики на неговите слушатели), а посочването на определена година от календара на робските страдания само допълва тази многопластова картина на времето.

„И отдавна то ѝе било
у нас, в България,
в одавношно, старо време,
старо, али славно.

...

Клета ви съдбина, моми,
клетта ви година,
що вас майка ѝе родила
в такво лошо време!

...

Не ще пишеше перо ми
с кърваво мастило,
немаше да ви опишам
наше тежко време!
Що ѝе било? – питате пак,
българки, другарки,

как е било в прежна доба,
в то ми златно време?

...

Али сега, мили моми,
нека ви прикажа
приказки от наше време...

...

Не йе било то отдавна
у нас, в България,
било йе в година, моми,
петдесет и седма,
кат притурим оц хиляда
и осъм стотини.

...

Али зла и тежка била
та година, младо!...

...

Тежка ти година, бабо,
немаш вече сина!“

(Райко Жинзифов. *Кървава кошуля*. Браила, 1870. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 322, 323, 334, 340). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, pp. 322, 323, 334, 340).

Бихме могли да посочим множество стихотворни опити, които се позовават и разчитат на прякото назоваване на годината, за която се пише.

„Пътуването ми към Цариград
На хиляда 872-та година
поиска ми са да си замина,
сиреч в Цариград да ида
да са разходя и да видя...“

(Бачо Киро. *Пътуването ми към Цариград*. 1873. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 406). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 406).

„На Гьоргьовден 1874...
Та плачете, клети,
Какви песни пейте?
Песен оставете,
Горки сълзи лейте.“

(Петър Иванов. На Гьоргьовден 1874. // Петър Иванов. *Стихотворения*. Цариград. 1875. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 415). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 415).

В горесцитираните примери от възрожденската поезия конкретната година, посочена или в заглавието, или по-нататък в текста, ясно указва фактологията и почти не позволява разширения на интерпретациите, които засягат темпоралните граници. Конкретиката на посоченото време сякаш не позволява да се мисли за поетически послания в по-широк исторически контекст. В следващия пример обаче от поетическия опит на Сава Филаретов става ясно, че информация за точния исторически момент, визиран в текста, можем да получим само от бележката, поместена под заглавието на стихотворението. Тя гласи: „За Никола Катранов от Свищов, който се помина в Венеция на 1853 година, на дваесет-четири-годишен възраст, а са е учил в Императорский Московский университет.“ (Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 245). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 245).

„Възпоминание...
Оназ година, по това време,
Далеч от място, где сме родени,
Далеч от майка, баща, роднини
В древня столица на родно племе
Ми ся видяхме и запознахме,
Чувства високи тук ни сближиха.

(Сава Филаретов. Възпоминание. // *Месецослов на българската книжнина за 1859*. г. II и III. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 245). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 245).

Възрожденските поетически определения на годината и/или годините – например това как са назовани – тежки, черни, невесели и т.н., предполагат богати възможности за интерпретация. Очевидна е връзката на обобщените категоризации на годината с личната участ на поетическия персонаж или с конкретиката на катастрофичния за нацията исторически момент. В последния пример попадаме и на отсъствието на точната фиксация на поетическата година в самия лирически текст, но тя допълнително се закрепва в определеното от подзаглавието. Референциалното поле на подобни поетически версии е много богато и би могло да зададе допълнителни пластове от значения на настоящето.

2. „Поетическите“ часове

Много често срещан и твърде познат на читателите във възрожденската епоха е образът на поетическото сдвояване *време-час*. Така се открояват множество вариации на този поетически образ на времето, което се измерва в

часове. Сравнително ранно като времепоая (1850 г.) е стихотворението от Александър Живков „Часът, братя, вече дойде“.

„Часът, братя, вече дойде,
В който и ми всичкити
Трябва да покажем, че сме
Приятели на музити.
Музолобни да ся явим
И в то с полност ревниви.“

(Александър Живков. Часът, братя, вече дойде. // *Цариградски вестник*, г. I, 1850, № 16. Цит. по: „*Българска възрожденска поезия. Антология*“. 2012, с. 164). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 146).

Фактът на ранната публикация, а също така и официалното представително издание „Цариградски вестник“, където е публикувано, предопределят с основание характера на този поетически опит. Тук идващият час е обвързан с появата на музите, вдъхновението и естествено очакваната посветеност на твореца в поетическото поприще – по-нататък в текста е очертана перспективата пред българите този предстоящ паметен час да се обвърже и с „любоучението“. Така ревността както към поетическото изкуство, така и към познанието се оказват в приоритетите на очакваното съвсем близко бъдеще – назовано в настоящия пример с „този час“, т.е. в настоящия момент.

Пет години по-късно (1855 г.) е отпечатано стихотворението на Константин Петкович „Български войн“, в което сегментът *време-час* е положен в съвсем друго семантично поле – това на съпротивата срещу робството и на отхвърлянето на робското бремe.

„За нас сега час удари,
Час удари, дойде време,
Да отплатим на варвари,
Да отметнем робско бремe.“

(Константин Петкович. Български войн. // П. Безсонов. Болгарския песни. 1855. Цит. по: „*Българска възрожденска поезия. Антология*“. 2012, с. 179). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 179).

Ярък пример за категоричното обвързване на времето с часа на бунта е сътвореното от перото на Стефан Стамболов „Возвание“. Тук се срещат няколко поетически вариации на наблюдаваното темпорално sdвояване време-час с конкретни революционни действия – „иго да строшим“, „да им отмъстим“, „да се отървем“ – предполагащи възходяща градация на ангажиментите на

общността (затова е и множественото число на глаголите) пред предстоящата революция и неминуемия важен залог за свободата.

„Доди време, доди час
иго да строшим.

...

Паши, чорбаджии,
заптии, кадии,
келяви султани
кръвта ти пият.
Дойде време, дойде час
да им отмъстим!

...

Дойде време, дойде час
да се отървем!

...

Да станеш свободен,
да смажиш врага!
Дойде време – и пр.

...

Дойде време, дойде час
иго да строшим.
Хайде, хайде, хайде
на бой да вървим!
Стига, стига толкоз
робство да търпим!

(Стефан Стамболов. Возвание. // *Нова България*. г. I, 1876, № 26. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 494 – 495). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, pp. 494 – 495).

3. „Поетическите“ минути

Твърде рядко, подобно на понятието за поетически *миг*, се среща референцията на времето оразмеряване в образа на поетическите минути. При Раковски например се съвместяват в един стих малката темпорална единица за време и столетието:

„По-добре смърт с юнашка борба,
нежели живот все безчъстен!
По-добре свобода минут’една,
нежели цял век жизни рабствен!“

(Георги Раковски. *Горски пътник*. Нови сад. 1857. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 204). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 204).

Много популярният пример от поетическия свят на „Горски пътник“ само припомня едно категорично и ясно заявено житейско решение. Между свободата и смъртта се побира онзи темпорален отрязък, който оксиморонно е невероятно кратък (като минута) и непоносимо дълъг (като век). Останалото е пространството на личния избор. Малко по-различен, макар и отново в патетичния тон на подобни послания, е определителят за времето/минутите в стихотворението на Васил Попович.

„Стани на помощ, Бог да тя води
в честна съдбина напред,
където стъпиш – с теб да ходи
твоята към него любов.

На него слагай твоите надежди,
той ти е, синко, пазач.
В години стари, в мъки и стражди,
в черни минути и плач!

(Васил Попович. Гроза. // *Братски труд*. г. I, 1860. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 242). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 242).

Тук годините са стари, а минутите – черни, и не става въпрос за онази единствена минута на свободата, за която пише Раковски.

4. „Поетическият“ миг

Важна поетическа тенденция, която също отбелязваме тук, е изборът да се конкретизира лирически мигът като най-краткия времеви отрязък. В най-късния като времепоява пример, на който се позоваваме в настоящото изследване – Вазовото стихотворение „Македония въстана“ (1878), се появява така рядко използваното лирическо понятие за време – *миг*. С него се назовава мигът между края на робството и настъпването на свободата. Т.е. оказва се, че ако в продължителността на робството годините нямат своята „закрепеност“ към исторически събития, то в пространството (Македония) на въстаналия народ съществува един тържествен миг – на дързостта за въстание и за свобода. И затова Иван-Вазовото стихотворение е показателен пример за употребата на най-кратката темпорална форма в поетическия свят на възрожденския поет – поетическия миг.

„Македония въстана
Стреснете се в тоз мрачен миг
Трепнете вси от грижа,

Издайте стон, издайте вик:
Че Македония въздиша.
Стиснете вашето сърдце
И чуйте що ви казва;
Тирана с кървави ръце
Днес Македония наказва!

(Иван Вазов. Македония въстана.// *Българин*. г. II, 1878, № 105. Цит. по: „Българска възрожденска поезия. Антология“. 2012, с. 514). (Bulgarian Revival-period poetry 2012, p. 514).

Мигът като изключително малка темпорална единица тук се обвързва неминуемо и съвсем естествено с *днес* – и двете са темпорални ориентири за настоящето *сега* и за неговата краткост. И още нещо – във Вазовото стихотворение се наблюдава сегашността, оказала се случваща се пред очите на лирическият субект. Той пряко участва в коментара на ставащото и затова призивите към общността и кулминационният финал се съсредоточават в един миг.

БЕЛЕЖКИ

1. Маркирането е в оригинала. Е.Г.

ЛИТЕРАТУРА

БЪЛГАРСКА ВЪЗРОЖДЕНСКА ПОЕЗИЯ. АНТОЛОГИЯ. 2012.

Подбор, редакция и уводна студия: проф. Кирил Топалов. София: Академия за балканска цивилизация. ISBN 978-954-945-908-1.

ВЪТОВА, М., 2012. *Представи за пространство, време и движение в българския език* (когнитивно изследване). Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий. ISBN 978-954-524-872-6.

ГЕРОВ, Н. 1975 – 1978. *Речник на българския език*. (Фототипно издание). Т. I – II, София: Български писател.

ГЕТОВА, Е., 2022. Вестник „Стара планина“ (1876 – 1877) – лирика и преса в една журналистическа година. *Научни трудове на Филологическия факултет на ПУ*, Т. 60, кн. 1, сб. А, с. 13 – 26. ISSN 0861-0029.

ИЛЧЕВ, Ст. (ред.). 1974. *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: Издателство на БАН. ISBN 978-954-357-014-0.

СЛАВЕЙКОВ, П.Р, 1978. *Съчинения в осем тома*. Том първи. Стихотворения. София: Български писател.

- DIAZ, JOSÉ-LUIS, 1999. Comment 1830 invente le XIXe siècle. In: *L'Invention du XIXe siècle. I. Le XIXe siècle par lui-même (littérature, histoire, société)*. Paris: Presse Sorbonne Nouvelle, pp. 177 – 193. ISBN 978-225-203-246-6.
- SCHLANGER, J., 1999. Le moment présent dans les philosophies de l'histoire. In: *L'Invention du XIXe siècle. I. Le XIXe siècle par lui-même (littérature, histoire, société)*. Paris: Presse Sorbonne Nouvelle, pp. 125 – 140. ISBN 978-225-203-246-6.

REFERENCES

- BULGARIAN REVIVAL-PERIOD POETRY. ANTHOLOGY. 2012. Selection, editing and introductory study: professor Kiril Topalov, Sofia: Academy of Balkan Civilization. ISBN 978-954-945-908-1.
- DIAZ, JOSÉ-LUIS, 1999. Comment 1830 invente le XIXe siècle. In: *L'Invention du XIXe siècle. I. Le XIXe siècle par lui-même (littérature, histoire, société)*. Paris: Presse Sorbonne Nouvelle, pp. 177 – 193. ISBN 978-225-203-246-6.
- GEROV, N. 1975-1978. *Dictionary of the Bulgarian language*. (Photo-type edition), vol. I – II, Sofia: Bulgarski pisatel.
- GETOVA, E., 2022. The Stara Planina newspaper (1876-1877) – poetry and press in one year of journalism. *Research studies of the Plovdiv University Faculty of Philology*, vol. 60, issue 1 – A, pp. 13 – 26. ISSN 0861-0029.
- ILCHEV, ST. (Ed.). 1974. *Dictionary of rare, obsolete and dialect words in 19th and 20th century Bulgarian literature*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. ISBN 978-954-357-014-0.
- SCHLANGER, J., 1999. Le moment présent dans les philosophies de l'histoire. In: *L'Invention du XIXe siècle. I. Le XIXe siècle par lui-même (littérature, histoire, société)*. Paris: Presse Sorbonne Nouvelle, pp. 125 – 140. ISBN 978-225-203-246-6.
- SLAVEYKOV, P.R., 1978. *Works in eight volumes*, vol. 1. Poetry. Sofia: Bulgarski pisatel.
- VATOVA, M., 2012. *Concepts of space, time and movement in the Bulgarian language (cognitive study)*. Veliko Tarnovo: St. St. Cyril and Methodius. ISBN 978-954-524-872-6.

TIME IMAGERY IN BULGARIAN REVIVAL-PERIOD POETRY

Abstract. This paper traces the temporal markers (year, day, hour, minute, moment) in Bulgarian Revival-period poetry. In addition, it zooms into the lyrical interpretations of time as the legacy of ancient attitudes and images (in terms of parallels with Greco-Roman mythology and with the Bible). Personal perceptions of time are linked to the specificity of historical events and their meaning; time is illustrated with the distinct ages of human beings and with the different seasons; it is also seen as a marker of the dynamics of the present.

Keywords: conceptualisations of time; present; Bulgarian Revival-period poetry

✉ **Dr. Elena Getova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0009-0009-9817-1513

Plovdiv University of Paisii Hilendarski

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: egetova@uni-plovdiv.bg